

Шамрук Н.Б.,
*кандидат юридичних наук, заступник
начальника кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і
процесу Академії Державної пенітенціарної служби*

Кульок Д.М.,
*слухач магістратури Академії Державної
пенітенціарної служби*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Крайнім заходом впливу на батьків, що не виконують свої обов'язки відносно власних дітей, є позбавлення батьківських прав, який реалізується за правилами цивільного судочинства. Не дивлячись на позитивні зрушення, що відбулися усфері правового регулювання прав дитини та забезпечення їх судового захисту, у тому числі й шляхом позбавлення батьківських прав, дотепер державою нестворено належного ефективного механізму захисту у повній мірі. Слід відмітити, що останнім часом збільшується кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, в результаті простежується і тенденція до збільшення кількості цивільних справ про позбавлення батьківських прав. Однак, незважаючи на те, що кількість справ про позбавлення батьківських прав перевищує в десятки, а іноді в сотні разів розглянуті справи інших категорій, також спрямовані на захист прав дітей, правозастосовна практика щодо розгляду і вирішення зазначеної категорії справ є суперечливою та неоднозначною. Правильне застосування законодавства, що регулює порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав, покликане з одного боку запобігти багатьом негативним явищам, а з другого – бути гарантією захисту прав та законних інтересів дітей, попередження дитячої бездоглядності, правопорушень неповнолітніх тощо. А тому, існує необхідність у дослідженні процесуального порядку розгляду справи про позбавлення батьківських прав.

Щоб забезпечити кваліфікований розгляд справ про позбавлення батьківських прав і суворе дотримання при цьому законності, чинним Сімейним кодексом України (далі – СК України) передбачено необхідність письмового висновку органів опіки та піклування, а також особисту участь у судовому засіданні представника цього органу. Як справедливо зазначила Шерстнева Н. Б., що з метою забезпечення більш правильної оцінки зібраних відомостей обстеження повинно проводитися однією особою [1, с. 25]. Найбільш ефективним вважається участь органу опіки та піклування за місцем розгляду спору в суді, оскільки він найтісніше пов'язаний із судом, що розглядає справу по суті.

Процесуальний порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства відповідно до положень Глави 6 Розділу III Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), з урахуванням особливостей, обумовлених правовою природою зазначеної категорії справ. Судовий розгляд поділяють на відповідні частини,

кожна з яких характеризується характерними лише для неї завданнями та змістом.

Під час підготовчої частини судового розгляду перевіряється наявність умов, необхідних для розгляду і вирішення зазначеної категорії справ. Перелік процесуальних дій, які в сукупності складають підготовчу частину, та процесуальний порядок їх здійснення регламентований ст. ст. 217-226 ЦПК України [2].

Справи про позбавлення батьківських прав, відповідно до ч.1 ст. 34ЦПК України, розглядаються одноособово суддею, який є головуєчим і діє від імені суду. Чинне процесуальне законодавство не містить будь-яких спеціальних приписів щодо обов'язкової особистої участі відповідача в розгляді справ про позбавлення батьківських прав. Тріпільський Г. Я., відзначаючи важливість для належного встановлення обставин справи про позбавлення батьківських прав присутності обох сторін для дачі пояснень, зазначає, що в разі неявки відповідача, повідомленого належним чином про час і місце судового розгляду, якщо буде встановлено, що така неявка викликана байдужістю відповідача до дитини, суд повинен вирішити справу на підставі наявних у ній даних чи доказів та винести рішення [3, с. 136].

Традиційно в науці цивільного процесуального права центральною частиною судового розгляду справ, у тому числі й справ про позбавлення батьківських прав, визнається розгляд справи по суті. Ця частина судового засідання, безсумнівно, є основною, оскільки саме тут за участі всіх суб'єктів процесу в умовах змагальності й рівноправності сторін досліджуються і аналізуються фактичні обставини справи [4, с. 251].

При встановленні порядку дослідження доказів у справах про позбавлення батьківських прав суд повинен виходити з предмета доказування – фактів, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Відповідно, предметом доказування у справах про позбавлення батьківських прав є факти, що служать підставою для такого позбавлення відповідно до ч. 1 ст. 164 СК України. Для встановлення в судовому засіданні у справах про позбавлення батьківських прав зазначених фактів повинні досліджуватися показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів тощо.

В більшості випадків при розгляді справ про позбавлення батьківських прав обставини справи суд встановлює лише на підставі висновку органу опіки та піклування. Незважаючи на те істотне значення, яке має висновок органу опіки та піклування для вирішення питання про позбавлення матері, батька дитини батьківських прав, все ж таки дослідження обставин справи не повинно обмежуватися лише ним, а мають бути враховані й інші докази. Крім того, відповідно до ч. 6 ст. 19 СК України, суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. [5, с. 133].

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами суд, відповідно до ст. 241 ЦПК України, постановляє ухвалу про закінчення

з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів. За змістом виступи в дебатах відрізняються від пояснень осіб, які беруть участь у справі, що надаються на початку розгляду, тим, що на цій стадії аналізуються вже перевірені докази. Тут не просто формулюються вимоги, а вони обґрунтовуються як з фактичної, так і з правової точки зору [6, с. 279].

Судовий розгляд, за загальним правилом, закінчується саме ухваленням рішення, що не виключає можливості, за наявності визначених для того цивільним процесуальним законодавством підстав, закінчення розгляду справи у формі закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду. За наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 257 ЦПК України, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі. Застосування названої статті за результатами розгляду справ про позбавлення батьківських прав має відбуватися з певними застереженнями, оскільки в названій категорії справ не є доцільним укладення мирової угоди, не є можливим розгляд досліджуваної категорії справи третейськими судами і справа підлягає розгляду виключно в порядку цивільного судочинства.

Заключною частиною стадії розгляду справи є ухвалення та оголошення законного та обґрунтованого рішення.

Отже, процесуальний порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав здійснюється за загальними правилами цивільного судочинства відповідно до положень Глави 6 Розділу III ЦПК України, з урахуванням особливостей, обумовлених правовою природою зазначеної категорії справ. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав складається з таких частин: 1) підготовчої частини; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення і оголошення судового рішення.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо визнати обов'язковою явку відповідача у справах про позбавлення батьківських прав, коли є достатні дані щодо його зареєстрованого місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи. У кожному разі такої неявки суду доцільно вирішувати питання про відкладення розгляду справи відповідно до ст. 223 ЦПК України, з подальшим вжиттям заходів процесуального примусу, зокрема приводу. У зв'язку з необхідністю обов'язкової участі органу опіки та піклування при розгляді справ про позбавлення батьківських прав у разі їх неявки в судові засідання вважаємо доцільним вирішення судом питання щодо відкладення розгляду справи відповідно до ст. 240 ЦПК України.

Список використаних джерел:

1. Шерстнева Н. Б. Споры о детях и защита их интересов. Сов. юстиция. 1982. № 8. С. 25–27.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України від 08.10.2004. № 40, 40-42. Ст. 492.

3. Тріпульський Г. Я. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. За ред. С. В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2007. Вип. 32. С. 133-138.

4. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навч. посіб. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.

5. Олійник А. С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 122-144.

6. Комиссаров К. И., Семенов В. М. Советский гражданский процесс: учебник; 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Юрид. лит., 1988. 480 с.